

Körösi Zsuzsa

Párizs–Budapest

Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973¹ (1. rész)

A tanulmány tárgya a nagyrészt feledésbe merült, a nők abortusz-jogának megszigorítása ellen szervezett 1973-as petíció-akció. A szerző, maga is aktív résztvevő, rekonstruálja a petíció történetét a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár (ÁBTL) kutatók számára rendelkezésre álló dokumentumai, a Blinken OSA Archívumban található dokumentumok, valamint a petíció-akció 19 résztvevőjével készített interjúk felhasználásával. Az interjúk legépelt formában a Blinken OSA Archívumban olvashatók (HU OSA 432, Körösi Zsuzsa interjúgyűjteménye). Az alábbi cikk az I. rész. Felvázolja a Magyar Népi Demokrácia népeséggpolitikáját, annak konzervatív fejlődését 1956 és 1973 között, amely represszív politikai kontextusban a nők abortusz-jogának megszigorításához és azt megelőzően a petíció szervezéséhez vezetett. A II. rész, amely a 2020 őszi számban fog megjelenni, az interjúkban elhangzottakra épül. Három fő kérdésre ad választ az interjúalanyok véleményének tükrében: Mit jelentett a „szabad” abortusz a nők és férfiak számára 1956 és 1973 között? Mik a petíció ideológiai gyökerei, és a

¹ Köszönettel tartozom az Open Society Archivumtól (OSA) kapott Visegrád-ösztöndíjért, amely intézményes háttérrel, és kitűnő kutatási feltételeket biztosított munkámnak, Karádi Évának, Klaniczay Gábornak, Demszky Gábornak és Mink Andrásnak, akik az OSA keretében kezdettől fogva támogattak a tanulmány megírásában. Meleg köszönetet mondok azoknak, akik hangrögzítő és kamera elé ültek, hogy visszaemlékezzenek 1973 nyarára, a 70-es évek Kádár-korszakára és az azt követő évekre. A velük töltött délutáni órák nagyon tanulságosak, megindítóak voltak számomra. Baráti köszönettel tisztelek Sándor Tibornak, akivel először beszéltem erről a kutatási tervről és velem volt az interjúkon, Betlen Annának, aki az interjún túl, a tanulmány megírása közben felmerült kérdéseimre gyors, alapos válaszokkal látott el, Szil Péternek, aki sok hasznos észrevétellel segített az interjú-terv kidolgozásában, és informatikai tudását bevetve, hosszú, éjszakákba nyúló órákat töltött a komputer előtt, és sikeresen megoldotta a videók és hangfelvételek számomra rejtélyes tárolási problémáit. Köszönet az OSA, a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), az Állambiztonsági Történeti Levéltár (ÁBTL) és a Fővárosi Budapest Levéltár (FBL) munkatársainak hozzáértő segítségéért és Kovács Adriennek, az interjúk átírójának. Végül nagyon megköszönöm Acsády Juditnak, Csákö Mihálynak és Csordás Gábornak, barát-lektoraimnak, hogy munkájuk mellett elolvasták tanulmányomat és megjegyzéseikkel, tanácsaikkal, szaktudásukkal segítettek a tanulmány végső változatának megformálásában.

szervezésében résztvevők motivációi? Milyen szankciókkal válaszolt a hatalom a petíció-akciót követő évben?

Ellenzék a *tábor legvidámabb barakkjában*

Az alábbi tanulmány az 1973-ra tervezett, az addigi születésszabályozást megszigorító MSZMP KB rendelet és az ellene szervezett, kivételesen sikeres petíció-akció történetét veszi nagytitkos alá. A bevezető sorok azoknak szólnak, akiknek az 1970-es évek már történelem, és akiknek már a szüleinek is csak homályos emlékeik lehetnek erről az időszakról. Az egykori események résztvevőjeként nekik szeretnék segíteni abban, hogy érzékelhetővé váljon a tanulmányban körüljárt ellenzéki petíció-akció társadalmi, politikai kontextusa.

Már túl vagyunk az 1956-os forradalom megtorlásán, a Nagy Imre kivégzése okozta traumán. A forradalom résztvevői tizenegy éve szabadlábban vannak és többé-kevésbé beleilleszkedtek a társadalomba. Kádár János „aki nincs ellenünk az velünk van” doktrínája teszi békessé a Duna-Tisza folyását. Már van mit enni-inni nagyjából mindenkinek. A szövetkezeti tagoknak engedélyezett háztáji gazdaságok ellátják a vidéket és a városokat zöldséggel, gyümölcssel. A korlátozottan, de engedélyezett magántermelés és kis magánkereskedelem biztosítja Kádár János népszerűségét.

Már lehet utazni külföldre is. Piros útlevelemmel a szocialista országokba nagyjából korlátlanul, kézzel a kapitalista országokba, minden három évben egyszer maximum egy hónapra, az OTP-ben kiváltott minimálisra korlátozott összegű valutával. De ez utóbbi csak azoknak jár, akiknek rendben a szénája a rendszerrel. Ellenkező esetben vagy nem is kapják meg a kék útlevelet, vagy visszavonják tőlük. Kádár programjának lényege – a társadalmi béke és egy újabb 1956 elkerülése – nagyjából megvalósult.

Már a nyugati turistákat is szívesen látja Magyarország. Jönnek is sokan, '56-ban, a háború után vagy előtt kivándorolt rokonok, barátok, egyszerű turisták Amerikából és Nyugat-Európából. Hozzák be az országba a fogyasztói társadalom levegőjét és termékeit. Kiment a divatból a kis sárga papírzacskókban árult szárazsampon és a henger alakú dobozban forgalmazott VIM súrolópor, mert már nálunk is lehet kapni a Palmolive-márka kozmetikai és tisztító szereit, sőt TAMPAX-ot is. És amikor poszt-'68-as fiatal nyugati balos (trockista, maoista, che guevarista) turisták nekünk bírálják a fogyasztói társadalmat, akkor belül mosolyogva hallgatunk, arra gondolván, hogy bárcsak ott tartanánk, ahol ők. Akkor talán majd mi is a kritizálók táborába állnánk.

Magyarország a nyugati sajtó terminológiájában a *kolbász-szocializmus*, büszkék lehetünk, hogy mi vagyunk a nyugati látogatóknak a (szocialista) *tábor*

legvidámabb barakkja. Ennek egyik eleme az 1956 óta létező gyakorlatilag teljes abortusz-szabadság. A felszín azonban számtalan társadalmi gazdasági és politikai feszültséget takar. 1968 óta folynak a viták az *új gazdasági mechanizmusról*, arról, hogy hogyan lehet elkerülni a szocializmus teljes gazdasági csődjét. Ez a kérdés a Magyar Szocialista Munkáspárton (MSZMP) belül, és az MSZMP és a Szovjetunió között is éles viszályok forrása. A *prágai tavaszt*, a csehszlovák reformtörekvéseket a Szovjetunió az 1968 augusztus 21-én kezdődő katonai beavatkozással, a Varsói Szerződés országainak segítségével leverte. Ez figyelmeztetés volt, a magyar reform-pártiakkal is megértette, hogy nemigen fűzhetnek reményeket radikális változásokhoz.

1973 a belpolitikában vízvázalató év. Ebben az évben fordult meg élesen a rendszer vitorláját eddig irányító joviális, paternalista szél. 1973-ban az MSZMP vezetésén belül győzött a reform-ellenes frakció, a párt befagyasztotta a reformterveket. Ugyanebben az évben ez a frakció elérte a marxizmus megújulását sürgető, ezen dolgozó kritikus filozófusok és szociológusok ellenségnek való nyilvánítását, kutatói, oktatói állásuktól való megfosztását, a tudományos életből való kizárását. Végül az abortusz-szabadság ellen rendszeresen fellépő népies írók, publicisták érveire támaszkodva a párt feloldotta az 1956 óta álló tabut: MSZMP-döntés született az abortusz-jog megszigorításáról. Ettől remélte *pártunk és kormányunk* a fiatal párok több mint másfél évtizede (sőt majd száz éve) tartó szaporodási sztrájkjának leverését, a népszaporodás növelését. Ezekkel párhuzamosan a fiatalok, művészek, írók is egyre nagyobb számban egyre elégedetlenebbek a *legvidámabb barakkban* engedélyezett mozgási, önkifejezési lehetőségekkel. Március 15-e lesz az a nap, amikor, a rendőri beavatkozások ellenére, az elégedetlenség évről évre egyre hangosabban kifejezést nyer az utcán.

Bevezetés

2015-ben, negyvenkét évvel az 1973-as abortusz-petíció után érett meg bennem a gondolat, hogy ezt a nagyjából feledésbe merült eseményt, az emlékek és a már tanulmányozható levéltári anyagok alapján feldolgozzam. A petíció megírói, aláírásgyűjtői és 1553 aláírója közül tizenkilencen válaszoltak a facebook-on és e-mail-ekben szétküldött felhívásomra. Nagyon sajnálom, hogy a petíció megfogalmazásának és az aláírásgyűjtés megszervezésének három kulcsfontosságú, 1973-ban 22–24 éves egyetemi hallgató szereplőjéből ketten nemmel válaszoltak az interjú-kérésemre, a harmadik pedig egyáltalán nem válaszolt. Nevüket az interjúalanyok többször felidézik, vagy ha név szerint nem is, akkor a velem való beszélgetésekben használt gyakori többes szám második személlyel rájuk is utalnak.

Valójában csak *nagyjából* – nem teljesen – merült feledésbe az abortusz-petíció. Antoni Rita 2013-ban összegyűjtötte és elküldte nekem az általa ismert cikkeket, amelyekben röviden, egy-két mondat, maximum egy-két rövid paragrafus erejéig a szerzők megemlítik ezt az eseményt vagy a jelenkori magyar feminizmus-történet vagy a demokratikus ellenzék egyik epizódjaként. Ezeket a szociológiai, politológiai tanulmányokat, újságírói cikkeket olvasva zavart az egyoldalúság és az akció nagyon korlátozott számú személyhez (hozzám és volt férjemhez, Pór Györgyhöz) kötése. Ebben az eseményben ugyanis többek között az volt a gyönyörű, hogy *kollektív* akció volt az elejétől a végéig. Ezért sikerült 1973-ban, a Kádár-korszak konfliktusokkal, feszültségekkel teli évében 1553 aláírást összegyűjtenünk. Ez nem két vagy öt személy műve, hanem soké, nagyon soké. No és a koré, az ebből-elegem-van, az ennél-már-rosszabb-nem-lehet tömeges érzéséé.

Az első részben tizenkilenc elbeszélés (Suzanne Körösi, *Collection of Interviews*), saját emlékeim és levéltári dokumentumok segítségével rekonstruálom a petíció rövid, mindössze négy hónapos történetét, előzményeit és megszervezését. A rekonstrukció az elbeszélők kis száma miatt természetesen részleges, de később gazdagítható, módosítható lesz újabb dokumentumok és visszaemlékezések alapján. A második részben elemzem az aláírók és aláírásgyűjtők motivációját. Miért írták alá a petíciót, és akik másokkal is aláíratták, miért tartották olyan fontosnak ezt az ügyet, hogy vállalják a vele járó szankciók kockázatát?

Népesedéspolitika 1956–1973

Kezdjük egy rövid visszapillantással 1956-ra, amikor Magyarország történetében először szabad lett a terhesség-megszakítás. A *Magyar Nemzet* írja 1956 szeptember 9-én:²

A Minisztertanács az igazságügyminiszter javaslatára megtárgyalta a magzatelhajtás büntetőjogi szabályozásáról az Elnöki Tanács elé terjesztendő törvényerejű rendeletet. Az új tervezet értelmében a terhesség megszakítása engedéllyel, egészségügyi intézetben nem büntetendő; az engedély nélkül végzett terhességmegszakítás [...] büntetendő, a törvényerejű rendelkezéstervezet azonban a mai büntető rendelkezésekhez képest enyhébb büntetést állapít meg az anyákkal és orvosokkal szemben.

Egy másik, korábbi, a *Népszavában* 1956 május 20-án közölt cikk a nőgyógyász Dr. Zoltán Imre véleményét publikálja (nevével 1973-ban is

²HU OSA 300-40-1, Box 1 Subject Card Files; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute.

találkozni fogunk), aki egy olyan érvet használ, amelyről részletesebben még szó esik a petíció kapcsán a tanulmány második részében. A kor szókincsének megfelelően nem emberi *jogról*, hanem emberi *méltóságról* beszél:

Minél előbb követjük a szovjet példát, vagyis az abortusz-tilalom teljes megszüntetését, és az abortusz gyógyintézetekben való általános engedélyezését – annál jobban, egyszerűbben kerül a megoldás útjára ez a probléma. [...] A szovjet példa követése lehetővé teszi, hogy a családokra, asszonyokra bizzuk az anyaság kérdésének eldöntését, azt, hogy mennyi gyermeket akarnak. Minden családnak, minden asszonynak személyes joga eldönteni, hogy mikor akar utódot. Ezt a bizalmat a nők emberi méltóságának tiszteletben tartása is megkívánja!³

Ez a törvényerejű rendelet vetett véget a Ratkó korszakként ismert drákói abortusztiltás három és fél évének. Az 1956 szeptemberi rendelet, Dalos György író, történész, szavaival (Interjú 2016), a társadalmi elégedetlenség közepén, a forradalom kitörése előtt másfél hónappal „nem Európa, talán a világ legliberálisabb abortusztörvényét fogadták el Magyarországon, hogy kicsit lejjebb menjen a gőz. Ugyanis szociálisan már akkor sem bírta a rendszer azt a fajta népszaporulatot, amit a szigorú terhesség-megszakítási politika idézett elő”.⁴

1956 után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) és Politikai Bizottsága (PB) többször foglalkozott a népesedés alakulásával. Először 1962. júniusában az Államgazdasági Osztály szigorúan bizalmas (45 példányban sokszorosított) előterjesztést ad be a Politikai Bizottságnak a népesedési helyzet alakulásáról. Az akta felelőse: Gáspár Sándor. Ez a dokumentum kifejti, hogy a születési arány továbbra is alacsony: „A születések száma nem biztosítja a meglévő népesség utánpótlását; az újszülöttek évi száma alacsonyabb, mint a felnőtt korosztályoké”, ami „azt jelenti, hogy pl. 1990-ben kevesebb 30 éves lakosa lesz az országnak, mint jelenleg van”.⁵ Ennek ellenére hat évvel az abortusz-szabadság biztosítása után, nincs szó annak korlátozásáról. A használt tudományos érvelés Szabady Egon demográfusra hivatkozik:

Távlati népesedéspolitikai szempontból téves az az álláspont, hogy a születések alakulását alapvetően a művi vetélésekkel kapcsolatos rendelkezések befolyásolják. A művi vetélések engedélyezésének megszigorításával ideiglenes hatások ugyan érhetők el, a termékenység

³ Ibid.

⁴ Az idézett interjú elérési helye: HU OSA 432, Körösi Zsuzsa interjúgyűjteménye.

⁵ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 13. lap.

alakulását azonban ilyen intézkedések – egyöntetű hazai és külföldi tapasztalatok szerint – tartósan nem befolyásolják.⁶

A népesedési helyzet javítására politikai és gazdasági intézkedéseket javasol az előterjesztés. „A politikai intézkedéseknek a megfelelő társadalmi légkör kialakítására kell irányulniuk, a gazdasági intézkedéseknek pedig a gyermekes családok anyagi terheit kell csökkenteniük.”⁷ A szülési szabadság idejének 3 hónapról 6 hónapra emelkedése, az egyedül álló anyák táppénzes állományba vétele 3 évesnél fiatalabb gyermekük megbetegedése esetén, a tsz-ekben dolgozó nőknél a szülési szabadság alatt napi 0,75 munkaegység elismerése és a bölcsődei hálózat 20%-os fejlesztése szerepel a javaslatokban.

A PB helyeselte a demográfiai helyzet elemzését és az ennek megfelelő javaslatokat, de – ellentétben a javaslatokkal és a vulgár-marxizmus széles körben oktatott egyik alaptételével, mely szerint a lét határozza meg a tudatot – elsősorban a közszellem javítását tűzi ki célul: „A társadalmi és kulturális szervek, a sajtó, a rádió a népesedéspolitikai célkitűzéseket támogató politikai, társadalmi, erkölcsi kérdésekkel az eddiginél többet és igényesebben foglalkozzanak.”⁸

1966-ban a születési arány eléri a csúcs 15 ezreléket, de még ez is a remélt születési arány-növekedés alatt marad. 1966 októberében, majd 1967 áprilisában hoz határozatot a PB a dolgozó anyák helyzetének további javítására, a gyermekgondozási szabadság és a gyermekgondozási segély bevezetéséről, a terhességi-gyermekágyi szabadság időtartamának meghosszabbításáról, a családi pótlékban részesülők körének kibővítéséről, összegének emeléséről, a lakáskiutalási rendszerben a családok érdekében történő változtatásokról, a terhes, kisgyermekes anyáknak járó munkahelyi kedvezményeiről, végül a művi vetélések magas számának leszorítása végett orális fogamzásgátló szerek forgalomba hozásáról.⁹

A '70-es évek elején azonban ismét csökkenni kezd a születési arány.¹⁰ 1972 október 12-én az MSZMP KB napirendre tűzi a népesedéspolitikai kérdést. Az alája rendelt Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály, a Gazdaságpolitikai Osztály és Agitációs és Propaganda Osztály nyújtja be számára a javaslatokat „Népesedési helyzet, népesedés-politikai feladatok” címmel. A dokumentum „BIZALMAS! készült: 1 példányban”.¹¹ Aláírták: Kézli Róbert, Grósz Károly, Nagy Miklós. A javaslat egyik fontos

⁶ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 15. lap.

⁷ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 18. lap.

⁸ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 18. lap.

⁹ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 5. lap.

¹⁰ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 6. lap.

¹¹ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 5. lap.

megállapítása: „[1966-ban] a születési kedv növelésére tett intézkedések hatása nem bizonyult tartósnak.”

A javaslatokat követő 1972 októberi határozat jegyzőkönyve belső vitáról nem tesz említést, de olyan, mintha az elejét megírókkal szemben állnának a végét megfogalmazók. A 12-ik lapon még azt olvashatjuk, hogy „[k]ényszerintézkedéseket nem alkalmazunk, mivel azok – ahogy a nemzetközi tapasztalatok is jelzik – átmeneti és vitatható értékű eredményeket hoznak”, és az 1967-ben meghatározott intézkedések fejlesztését javasolja nyolc pontban.¹² A 24-ik laphoz jutva azonban felfedezzük, hogy a koncepció radikálisan megváltozik: a terhesség-megszakítás rendszerének felülvizsgálatát javasolja három variáció szerint.

Az első variáció egyszerűsíti az abortusz-bizottságok engedélyezési eljárását, ha a terhesség megtartása „társadalmilag nem kívánatos” (leányanyák, negyven évnél idősebb nők esetében), vagy ha a gyermekek száma három vagy több. A második variáció olyan fiatal házas nőket érint, akiknek még nincs, vagy csak egy gyerekük van. Őket orvosi bizottság elé kell rendelni, amely mérlegeli az abortusz-kérelem jogosságát. Ennek a bizottságnak nincs elutasító hatásköre, de megnehezítheti az engedélyezési eljárást. A harmadik variáció szabja meg az elutasítás feltételeit: „Elutasító hatáskört [kell] biztosítani az AB-bizottságoknak a gyermek nélküli, vagy egy gyermekes családok esetében, ha lakással is rendelkeznek.” Azt ezt követő mondat a népszaporodás kérdésén túl új érveket mozgósít: „ez utóbbi [a harmadik variáció] sem oldja meg népesedéspolitikánk mennyiségi kérdéseit, de egészségügyi és társadalompolitikai hatása jelentős volna.”¹³

Összefoglalva, az 1972. októberi MSZMP KB „Népesedési helyzet, népesedés-politikai” feladat-meghatározási javaslat megítélésem szerint három szempontból figyelemreméltó: szakítást jelent az 1956-ban létrejött status quo-val az abortusz-szabadság kérdésében, elismeri a szigorítás, ill. tiltás értelmetlenségét, azaz a közép-vagy hosszú távú pozitív hatás reménytelenségét, a szigorítást az egészségügyre való hivatkozással igazolja.

Soós Károly Attila (Interjú 2015) szerint az abortusz-szabadság korlátozása az MSZMP-n belüli frakció-harc és a gazdasági reform körüli viszályok, végül a párton belüli reform-irányzat megbuktatásának egyik vetülete, kísérő jelensége volt:

A dolog összefüggött azzal, hogy az MSZMP frakciók mozgásában korábban ez a nemzeti-agrár irányzat szövetségben volt a liberalizáló Nyerssel és Aczállal, és aztán a dogmaták, Komócsin elvtárs egy sajátos fordulatot hajtottak végre. A nemzeti ügyet, ezt a nagy népesedési ügyet ők

¹² MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 12. lap.

¹³ MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 24. lap.

megcsípték, és ezzel [...] az akkori szélsőbal vagy nem tudom, hogy nevezzem, mert szélsőbal az nem volt, hanem a dogmatikus-balos irányzat, munkás-balos irányzat erősíteni próbálta önmagát ezzel a fordulattal. [...] Az abortusz ehhez úgy kapcsolódott [...], hogy ezek a dogmatikus erők [...] a – legyen 15 millió vagy nem tudom hány millió – magyar [jelszóval] össze tudtak fogni a jobboldali agrár lobbival és azt elvonzani a reformer társaságtól.

Dalos György (Interjú 2016) az abortusz-ellenes lobbí, a népies írók, köztük Fekete Gyula szerepét elemzi az abortusz-szabadság megszigorításának tematizálásában a '60-as évek végén–'70-es évek elején:

A népszaporulat [kérdése], a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején jön, együtt a lakásproblémával, az ifjúság és a nők problémájával. Két határozat születik, két KB-határozat, erre még nagyon jól emlékszem: a nőpolitikai határozat és az ifjúságpolitikai határozat. Mind a kettő reflektál arra, hogy a robbanó életszínvonal mellett a lakáséhség is fokozódik, hogy Budapest egyre inkább túlnépesedik, és az írók jobb híján ez a fajta nem is tudom, hogy ez népi-e és nem arról van-e inkább szó, hogy becsomagolták az ellenzékiességüket egy nem politikai, nem történeti keretbe, hogy hát mi lesz ebből az országból, hát építjük a szocializmust és eltűnnek az emberek. Ennek a vonalnak a képviselője a 60-as évek végétől kezdve Fekete Gyula, aki rendesen megfogalmazta, hogy az államnak milyen felelőssége volna, [...] és [hogy] természetesen, szigorítani kell az abortuszt. De ez nem az egyetlen követelése volt. Úgy képzelte, hogy az állam egyfelől beavatkozik ebbe a problémába, mert ez nem magánügy, ez nemzeti ügy, másfelől viszont biztosítani kell azt, hogy az így előállott komolyabb népszaporulat valami módon szociálisan integrálódjon - intézményeket kell létrehoznia. És a párt ezt a dolgot aztán lefektette ilyen irányelvekben, hát igen, ott minden meg lett ígérve.

Hegedűs András, szociológus egyik 1971-ben vagy 1972-ben tartott egyetemi előadása jut eszembe, amelynek az volt a nyitómondata és tézise, hogy a politikában minden prioritás kérdése. A témánkra alkalmazva, az, hogy Magyarországon például a GYES (gyermekgondozási segély) összege mekkora volt, az prioritás kérdése. Itt annak eldöntéséről volt szó, hogy mi kerül többre a társadalomnak a szó pénzügyi és morális értelmében, a családok valóságos anyagi szükségleteinek megfelelő GYES költségvetésre nehezedő összege vagy a segély alacsony összegéből adódó társadalmi feszültségek. A Pártvezetés népesedéspolitikájának ellentmondásait követve, azt mondhatjuk, hogy a prioritás kérdése nem volt világosan megfogalmazva. A döntéshozókat a pénzügyi megfontolások vezették, így a legolcsóbb megoldások felé tolódott a népesedéspolitika, amit az ideológiai munka, a meggyőzés, a

sokgyerekes családok presztízs-növelésének hangsúlyozása volt hivatva ellensúlyozni. A rövidtávban való gondolkodás volt és maradt az uralkodó.

Dalos György elemzése (Interjú 2015) itt is érdekes. Ő a problémát 2015-ből visszatekintve megoldhatatlannak tartja. Szerinte egy globális program keretében kellett volna egyszerre a „lakáséhínséget” felszámolni és a szociális juttatásokat valamint a gyermekintézmények számát emelni, amire a rendszer képtelen volt:

A szocializmus céljai körül folyt egy érdekes vita – épp Hegedűs volt ebben nagyon jelentős szereplő – hogy tulajdonképpen mit kell csinálni a szocializmussal. Mert ugye a reformok még nem voltak lefűjva hivatalosan. Két módon lehet eljárni: az egyik az optimalizálás, tehát a reformok technikai előbbre vitele, a másik a humanizálás, tehát a szocializmus egyszerre legyen sikeres is, és még humánus is, és nyújtsa azt az életszínvonalat, amin már az emberek úgy érzik, hogy jobb a társadalom. Na, most ebben a keretben persze a család lett volna az a láncszem, amelyre – én biztos vagyok benne – Kádárék törekedtek, hogy a családból valami olyasmit csinálni, ami stabilizálja a társadalmat [...]. De erre ennek a gazdaságnak nem volt elég ereje. [...] Egy dologra pontosan emlékszem. Hozzám akkor hozták el [a petíciót], amikor Jánossy Ferenc közgazdász már hozzáírta azt a megjegyzését, hogy ez a dolog nem fog sikerülni, mégpedig gazdaságilag nem fog bejönni. [...] Ha meg [is] szigorítják az abortuszt, az nem vezet a szándékolt eredményre és ezt mint közgazdász már így leszögezte.

1973 február 13-án határozatban rögzítette a KB „az erkölcsi, tudati befolyásolásban előttünk álló fő teendőinket”,¹⁴ majd április 18-án a PB újratárgyalta a népesedési helyzet alakulását Fock Jenő a Minisztertanács elnöke, Huszár István a KSH elnöke és Dr Szabó Zoltán egészségügyi miniszter jelenlétében.¹⁵ Május 8-án a KB Agitáció és Propaganda Osztálya „B I Z A R T A S készült 3 pld.” címmel javaslatot nyújt be az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a népesedési helyzettel összefüggő tömegpolitikai munka intézkedési tervére. Ebben a javaslatban is úgy tűnik, hogy az abortusz-szabadság megnyirbálását, kockázatosnak tartja a pártvezetés; az egészségügyi alibit helyezi előtérbe, ezzel remélve az abortusz körüli feszültségek elkerülését, hogy nehegy megint „felmenjen a gőz”, mint 1956-ban. Az Agit-Prop Osztály hangsúlyozza, hogy különös figyelmet kell fordítani

[...] a terhességmegszakítási lehetőségek korlátozásának magyarázatára, elfogadtatására, mivel előreláthatólag ez fog a legtöbb vitára alapot adni. Magyarázni kell, hogy az intézkedés a születendő gyermek és az anya

¹⁴MNL MSZMP KB-Agitáció és Propaganda Osztály 288. f. ö. e. 17. lap.

¹⁵MNL MSZMP KB-PB 288. f. 36/1973/34. ö. e. 235./Népesedési helyzet alakulása A PB. 1973 ii. 13. hat. vh. jelentés (190 lap) ad 0065/1973 Eü.

egészségét védi, az egyén az egész társadalom jövőjét szolgálja... Meg kell különböztetni a korlátozás jogi oldalát és erkölcsi hátterét. Elsősorban a társadalmi felelősségérzet megnyilvánulását kell hangsúlyozni. [Amihez] céltudatos erőfeszítéseket kell tenni a sajtó, a rádió és a televízió, az irodalom és a művészet, az agitáció és propaganda, a felvilágosítás és a nevelés minden igénybe vehető eszközének felhasználásával népesedési helyzetünk javítására.¹⁶

Egy héttel később, május 15-én az Agitációs és Propaganda Bizottság ismét összeül; a „Szigorúan bizalmas”, de már 30 példányban készült jegyzőkönyv előadója Katona István, meghívott: Grósz Károly. Itt fogalmazódik meg egy komplex háromfrontos ideológiai harc gondolata, egyrészt feladat a lakosság meggyőzése az abortusz-korlátozás/tiltás pozitív egészségügyi vonásáról, másrészt fellépés az „álmodern szabadossággal szemben”, harmadrészt harc „a konzervatív, nacionalista, valláserkölcsi alapon álló nézetekkel, [...] minden olyan törekvéssel szemben, amely a népesedési mutatók kedvezőtlen alakulását a szocializmus elleni uszításra használja fel (nacionalizmus, ‘nemzethalál’-elmélet, nihilizmus, egoizmus, stb.)”, plusz annak a semlegesítése, hogy a Párt és a Kormány lépését az egyháznak tett engedménynek lehessen tekinteni.¹⁷

Nem tudunk Kádár János személyes állásfoglalásáról, de a KB 1972-1973-ban jegyzőkönyvbe vett tanácskozásai tökéletes összhangban vannak a Kádár-féle „egyet-ide-egyet-oda-engedés-ütés” politikával. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1973. május 15-i jegyzőkönyve aprólékos részletekbe menően rajzolja meg a tömegkommunikációs akcióprogramot: „a szerkesztőségek készítsenek részletes tervet a Politikai Bizottság népesedéspolitikai határozata alapján a feladatokról, biztosítsák a népesedéspolitika publikációjának tervszerűségét és folyamatosságát”. A Népszabadságban 1973 második felében vasárnapi mellékletnek kellett megjelenni a témáról, ugyanekkor a rádióknak több részből álló folytatásos műsorban kellett feldolgozni a témát, a televízióban 1973 végéig a Fórum című műsor egyik adásában kellett foglalkoznia „a népesedéspolitika sokoldalú kérdéseivel”.¹⁸

A tömegszervezetekre, SZOT-ra, TOT-ra, KISZ-re, Hazafias Népfrontra, Nőtanácsra, TIT-re, a könyvkiadókra, a Magyar Vöröskeresztre vonatkozó utasítások sokkal elnagyoltabbak; nagyjából csak annyi, hogy a

¹⁶ MSZMP KB-Agitáció és Propaganda Osztály 288. f. 34 ö. e. 20. lap.

¹⁷ MNL MSZMP KB 288.7.41/203 Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1973. május 15-i üléséről 1–3. lap.

¹⁸ MNL MSZMP KB 288.7.41/203 Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1973. május 15-i üléséről 25. lap.

témát mindegyik szervezetnek a maga területén, a maga közönségének, a maga bejáratott módszereivel kell feldolgoznia.¹⁹

A petíció

Az év második felére tervezett, alaposan átgondolt kommunikációs program nem számolt a „bizalmas” információ kiszivárgásával és a közvélemény addig nem ismert autonóm megnyilvánulásával. Ez volt az abortuszt szabályozó rendeletek megőrzését célzó petíció. Hogyan, mikor, kinél kezdődött egész pontosan? Kinek a fejében született meg a petíció ötlete? Az emlékek összemosódnak bennem. Dátumot egyik beszélgetőpartnerem sem említ. Én májusra emlékszem. A vizsgaidőszak előtt vagy elején voltunk, amikor hallottam – hogy kitől, erre sem emlékszem –, hogy az MSZMP KB az abortusz-szabadság megszigorítását tervezi. Meghűlt a vér bennem is, és mindenkiben, akinek továbbadtam a hírt.

Az információ helyre tette számunkra a megelőző év cikkáradatát a napi és heti sajtóban, előbb a *Nők Lapjában*, majd, Fekete Gyula *Éljünk magunknak?* című könyve megjelenése után, a különböző újságokban elszórtan orvosok és irodalmárok tollából megfogalmazott „nemzet kihalásának” veszélyét.²⁰ A közerkölcs védelmében, a nők és gyermekeik egészsége, valamint a magyar gazdaság jövője okán leírt publicisztikai aggodalmakat.

A petíció-akció legfiatalabb résztvevője, Márkus Piroska (Interjú 2015) a petíció szervezése elején elvállalta, hogy utánanézz, hogyan kezelte az ifjúsági sajtó a szexualitás és az abortusz kérdését az abortusz-szigorítást megelőző két évben:

17 évesen megértettem – emlékszem... látom magamat, ahogy ülök a könyvtárban és egy barátnőmmel együtt tanulmányozzuk ezeket a folyóiratokat, kikeressük a szexualitásról, a kapcsolatokról és az abortuszról szóló verseket, analíziseket, tanácsokat, novellákat, amelyekkel befolyásolni [akarták] a fiatalok gondolkozását –, hogy elfogadják a közeljövőre tervezett törvénymódosítást.

Ha átnézzük a sajtót 1957 elejétől, akkor azt látjuk, hogy az abortusz-szabadság kérdése hullámokban ugyan, de állandó vita-téma volt 1957 és 1973 között, anélkül, hogy az ötvenes évek végén és a hatvanas években a megszigorítás hívei számára az abortusz-szabadság eltörlése reális perspektíva

¹⁹ MNL MSZMP KB 288. 7. 41/203 Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1973. május 15-i üléséről 25–26. lap.

²⁰ Fekete Gyula *Éljünk magunknak?* (1972) vitazáró fejezete, majd a könyv megjelenését követő cikkek, ld.: Heller, Némedi & Rényi 1990.

lett volna. Erre 1973-ban érett meg a helyzet. Heller Mária, Némédi Dénes és Rényi Ágnes (1990) az 1963–64-es vitahullámra vonatkozóan megállapítják, hogy az abortuszellenes lobbi számára többé-kevésbé tudatos stratégia volt a téma rendszeres felvetése, anélkül, hogy rövidtávon nézeteiknek megfelelő intézkedésekben reménykedhettek volna:

A hagyományokra való hivatkozás és a népesedési témának a nemzettel, a szocializmussal és a jövővel való összekapcsolása arra teremtette meg a lehetőséget, hogy a népies írók és publicisták közös platformot alakíthassanak ki, csoportként jeleníthessék meg magukat, méghozzá olyan csoportként, amely a legfontosabb, legalapvetőbb kérdésekkel foglalkozik, amely a nemzet sorskérdéseinek tárgyalására hivatott. (12)

A hetilapokban (elsősorban az *Élet és Irodalomban*) és társadalmi folyóiratokban elindított vitákon kívül 1957-től rendszeresen jelentek meg az abortusz-szabadságot bíráló cikkek: 1957-ben 12, 1958-ban 14, 1961-ben 5, 1962-ben 6 cikk jelent meg az országos és helyi újságokban. A cikkek az abortusz káros következményeit, az abortusz és a születési arány fordított arányát, az anyagi körülmények által nem indokolt abortusz-kérelmek sokaságát, az ilyen esetekre vonatkozó abortusz-rendelkezés módosításának szükségességét, a „nemzetirtást”, „a magyar nép lassú kihalását”, az „abortusz-futószalagot”, az abortusz-kérők felelőtlenségét ragozták, és arról is szó esett, hogy a várakozással ellentétben az abortusz engedélyezésével nem csökkent az illegális abortuszok száma, valamint hogy az abortuszok magas száma a kórházi ágyhiány oka a nőgyógyászatokon.²¹ A Heller-Némédi-Rényi cikk érthetővé teszi, hogy a '70-es évek elejére a Kádár-rendszer fogyasztáspolitikája, az életszínvonal emelkedése, hogyan rövidzárlatolja a '60-as évek abortuszellenes retorikájának több elemét, pl. a *fridzsider-szocializmus*, a *kicsi vagy kecsi* témáját. Maradnak „a nemzeti tematikára való nyílt, vagy legalább kevésbé kendőzött hivatkozások”.

Folytatva a petíció történetét, Csáki Mihály (Interjú 2015) úgy emlékszik, hogy a petíció ötlete Veress Júlia és az én fejemben született meg az ő Minerva utcai fél-szuterén lakásában. Nekem nincs erről kristálytisza emlékem, de nagyon valószínű, hogy így volt; meghitt barátok voltunk Mihállyal és feleségével, Matzon Mariannal, gyakran fordultunk meg náluk, nagyon jókat vitatkoztunk számunkra fontos kérdésekről. Hogy jutott eszünkbe egy petíció ötlete? 1973-ban mindketten angol szakos hallgatók voltunk és feministáknak vallottuk magunkat. Dalos György (Interjú 2016) beszél a '60-as és '70-es évek elejének szabadabb hangulatáról, amikor hirtelen

²¹A fenti számok a Szabad Európa Rádió Archívumában talált cikkekre épülnek, tehát a minimumot jelentik. HU OSA 300-40-2, Subject Card Files; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute.

„begyűrűzött a nyugat”, és a Magyarországon megforduló turista nők minden mozdulatából, öltözködéséből áradt az, hogy „a nyugati nők, mint általában a nyugati polgárok, szabadabbak a magyaroknál”.

Veress Juliáról is Dalos György, Júlia régi barátja beszélt 2016 nyarán (Interjú 2016):

Juli Amerikában járt '69–70-ben és tudom, hogy tőle hallottam először azt, hogy van egyáltalában feminista mozgalom és olyan angol kifejezéseket, hogy '*male chauvinist*', ja meg hogy a rendőröket '*pig*'-nek hívják... tehát Juli hozta be [nekem] Amerikából ezt a szókészletet és a gondolatkört.

1972-ben Veress válasz-cikket írt Fekete Gyulának, amelyet Dalos (Interjú 2016) nagyon jónak tartott, de azért a beküldés előtt Haraszti Miklóssal együtt hármásban átnézték, mert

mindenkinek volt valami elve, hogy hogy lehetne ezt még keményebbé tenni, hogy lehetne egyértelműbbé tenni a Magyar Nemzet hasábjain, hogy ez tulajdonképpen ellenzéki szöveg. És úgy emlékszem, hogy ekkor már... ez nem határozat volt, irányelvek voltak először, népesedéspolitikai irányelvek, amelyekről, hogy mondjam, kvázi nyilvános vitát indítottak. Ez a nyilvános vita állt öt szövegből, tehát a népiek is elmondták a maguk érveit, és ez volt a [mai terminológiával] liberális érv, a Julié.

Ami engem illet, az előzmény egy 1968-as személyiségemet maradandóan meghatározó szabadság-élmény. Az én érettségi és egyetem-kezdés közötti nyaram, a nyugati világban a diákmozgalmak tavasza és nyara volt. Ezen a nyáron Szófiában tartották a minden második évben szervezett Világifjúsági találkozót. Az előkészítés heteiben olvastam, hogy a német, francia és angol diákmozgalom, az „újbaloldal” vezetői is részt fognak venni. Velük találkoznom kell, gondoltam, és öt összeverbuvált baráttal Szófiába utaztunk. Nemcsak a nyugat-európai és latin-amerikai korunkbeliekkel való találkozások, eszmecserék hatása volt maradandó, hanem az, hogy lám felnőttem, elmegyek oda, ahova akarok, találkozom azokkal, akikkel szeretnék, mindez életem első nagy vágymegvalósítását, a szabadságot hozta. Megízlelése, ízének intenzitása életemben fordulópontot jelentett. Nagykorú lettem.

1971 nyarán három hetet Londonban és visszafelé egy hetet Párizsban töltöttem. Utazásom előtt már tudtunk az abortusz legalizálását követelő francia petícióról, a *Nouvel Observateur*-ben áprilisban megjelent „Manifeste 343”-ról. Augusztusban, amikor Párizsban jártam, még mindenki erről beszélt.

Ebben a petícióban 343 illegális abortuszon átment ismert színésznő, filmrendezőnő, írónő, politikusnő jelentette ki nyilvánosan: „Volt

abortuszmom” (*Je me suis fait avorter*). Megfogalmazója és első aláírója Simone de Beauvoir volt. A rövid petíció így szólt:

Minden évben több millió nőnek van abortusza Franciaországban. Az illegális veszélyes körülményekre ítéli őket, noha orvosi ellenőrzés mellett egyszerű operációról van szó. Ezt a sokmillió nőt csend veszi körül. Kijelentem, hogy közéjük tartozom. Volt abortuszmom. A fogamzásgátláshoz és az abortuszhoz való jogot követeljük. (Manifeste des 343)

Nyilatkozatuk büntény beismerésének bizonyult az akkori francia törvények értelmében, börtönbüntetést vont maga után. Két évvel később a mi petíciónkhoz ez a francia „Manifeste 343” adta az ihletet. A különbség az volt, hogy a francia nők ki akarták vívni maguknak azt, amit mi meg akartunk őrizni. Magyarországon az abortusz tekintetében mi voltunk szabadabbak.

Angliai és franciaországi utam után, egy évvel az abortusz-szabadság szigorításának tervéről kapott hír előtt, „Tézisek a nők helyzetéről Magyarországon” címmel megírtam gondolataimat egy rövid szövegben, amely a női emancipáció megvalósításának egyfajta programja akart lenni. Ennek a szövegnek értékelését 2015-ben, egy 1974-es belügyminisztériumi összefoglalóban olvastam. Az „összeesküvés-elmélet” ideológiáját alkalmazó értékelő szerint a szöveg feminista tartalma csak ürügy volt egy általános államellenes lázításra.²²

A petíció ötletéről beszéltünk barátnőinknek, barátainknak, a bölcsészkaron szemináriumok, előadások előtt, után és a menzán, de máskor is és máshol is. Klaniczay Gábor (Interjú 2015) Pór Györgyöt (akkori volt maoista élettársamat), a bölcsészkar menza egyik törzsvendégét említi meg mint az abortusz-petíció egyik központi figuráját, Szász Domokos (Interjú 2015) pedig Pór Györgyöt és Haraszi Miklóst. Sasvári Edit (2000) Csizmadia Ervinre (1994) hivatkozva írja, hogy Pór György 1973-ban „egyik kezdeményezője volt az abortusz tervezett megszigorítása elleni aláírásgyűjtésnek”. A fent idézett III/III-as Pórról írt Belügyminisztériumi összefoglaló is őt tekinti nemcsak a kezdeményezés, hanem az egész abortusz-petíció referencia-személyének „Pór György tevékenységébe aktívan bekapcsolódott élettársa, Kőrösi Zsuzsanna. [...] 1973 nyarán, a készülő népesedéspolitikai határozattervezet elleni tiltakozás céljából kapcsolataik bevonásával középiskolás fiatalok körében, valamint intézményekben és üzemekben aláírásokat gyűjtöttek.” Ugyanebben az összefoglalóban, egy

²² III/III-4-b alosztály Budapest, 1974. február 5.: „...Kőrösi Zsuzsanna „Tézisek a nők helyzetéről Magyarországon” c. tanulmánya [...] tulajdonképpen egyfajta ösztönzés az aktivizálódásra, a nők egyenjogúsításának égisze alatt folytatható harcra, a társadalom egyes intézményének, főként a család lejáratására, egyértelműen negatív kicsengésű kritikai elemzésére.”.

másik helyen Mészáros Miklós fhdgy. és Tubl Roger r.szds. alosztályvezető az összefoglaló két társszerzője nekem tulajdonítja az aláírásgyűjtés szervezését és irányítását, de „Pór György tudtával”, teszik hozzá, mint súlyosbító körülményt.²³

A kezdeményezés diáklányoké volt, amelyet Pór és Haraszti sok más ellenzéki értelmiséggel együtt teljes szívből támogatott. Korabeli írásbeli dokumentumok létezéséről nem tudok ezzel kapcsolatban; emlékek ütköznek más emlékekkel és a Belügyminisztérium 1974-es (re)konstrukciójával. Ez a részlet nem szerepelt a kérdéseim között; Klaniczay Gáboron és Szász Domokoson kívül mások nem említik Pórt és Harasztit. Számomra mindez nem személyes kérdés; azt gondolom, hogy az idézett emlékek a nő-férfi viszonyok sémáinak tudati lecsapódásához adalék. Acsády Judit (2016) a magyar demokratikus ellenzék nőkhöz való viszonyáról szóló cikke egy későbbi időszakról, a '80-as évekről szól, de a benne kifejtett gondolatokat 1973-ra is igaznak érzem. Egyik fontos megállapítása, hogy a nők mellékszemélyekként való kezelése, és a női emancipáció kérdésének teljes mellőzése a magyar demokratikus ellenzék sajátossága volt. Ellentétben például a lengyel vagy csehszlovák ellenzéki mozgalmakkal. Ugyanakkor, ha mai nyugat-európai, amerikai gender-történeszeket hallunk, olvasunk a kérdésről, úgy tűnik, a magyar férfi ellenzékiek magatartása volt a tipikus, a lengyeleké és cseheké, szlovákoké volt az atipikus.

Június elején nekiálltunk a szöveg megírásához. Én két budai lakásra emlékszem, ahol a tíz-tizenöt szövegíró összegyűjtött: Márkus Piroska édesanyjára és Szász Domokoséra. Szász Domokos is felidézi visszaemlékezésében (Interjú 2015) a lakásán tartott összejöveleteket, Márkus Piroska (Interjú 2016) pedig Veres Panka és Fruzsina lakására emlékszik. A szöveg elkészültével, a véglegesítés előtt sokaknak megmutattuk Haraszti Miklósnak, Pór Györgynek, Heller Ágnesnek és férjének, Fehér Ferencnek, valamint a Budapesti Iskola más filozófusainak. Megkértük őket, hogy *ne* írják alá, fogadják el a tanácsadó és szimpatizáns szerepét, amivel ők teljes mértékben egyetértettek. Nem akarták, ahogy mi sem, hogy a párt és a kormány ellenük intézett 1973-as támadás-sorozata eleve sebezhetővé tegye a petíciót.

Aláírásgyűjtés

Az összejöveleteinken megbeszélte terv szerint a petíció aláírásának a lehető legdecentralizáltabbnak kellett lennie, minden aláíró, ha akart, aláírásgyűjtővé válhatott, csak le kellett gépelnie a petíció szövegét, annyi

²³ ÁBTL III/III-4-b alosztály Budapest, 1974. február 5.

példányban, amennyire kedve, ideje, energiája futotta, és az aláírásokat tartalmazó íveket augusztus végén, annak kellett visszaadnia, akitől kapta. 2015-ben az interjúk elkezdése előtt azt reméltem, hogy sikerül majd, ha részlegesen is, feltérképezni az aláírásgyűjtés során kialakult hálót. Az interjúalanyok kis száma ezt nem tette lehetővé. Beszélgetőpartnereim egy része is csak arra emlékezett, hogy kitől kapta a petíciót, vagy még erre sem, de érdekes módon arra szinte mindenki élesen emlékezett, hogy *hol* kapta meg és írta alá, és hol gyűjtött aláírásokat.²⁴ Többen a munkahelyükön, kollégák körében terjesztették, mások azt idézik fel még ma is nagy meglepetéssel, ha ismert művész vagy közéleti személy volt a sikeres célpont. Láng Júlia (Interjú 2015) Andrassy Katinkával, Rajk Júliával és Duczynska Ilonával, Szász Domokos Csurka Istvánnal, Csákó Mihály (Interjú 2015) egy vidéken játszó amatőr színtársulattal íratta alá. Az én emlékeimben se maradt meg minden aláíró. De arra pontosan emlékszem, hogy hol, melyik lakóhelyemhez közeli utcai telefonfülkéből hívtam fel az aláírókat, többek között Ruttkai Évát, Koncz Zsuzsát, Bródy Jánost.

Három visszaemlékezésből idézek, mert jól érzékeltetik az aláírásgyűjtés korát és hangulatát. Csákó Mihály (Interjú 2015) szociológus:

Csak egyre emlékszem, ahova mentem, [...] Miskolcra. Lengyel Paliéknak volt egy színjátszó társulatuk, egy nagyon jó előadást csináltak, amivel járták az országot [...]. No, őhozzájuk látogattam el, és vittem aláírási íveket, és az ő köreikben gyűjtöttünk aláírásokat. Az aláírásgyűjtés természetesen abban az értelemben célzott volt, hogy nem csak én mentem ismerősökhöz, akiknek az ismerőseivel együtt játszottunk vagy együtt csináltunk valamit, hanem nyilván ők is ismeretségi alapon kérdeztek, kértek meg vagy nem kértek meg másokat, hogy írják alá. De olyanféle aláírásgyűjtés, mint ami manapság van, hogy kiállnak az aluljáróban és aláírást gyűjtenek, ez ugye akkoriban elképzelhetetlen lett volna. Hát hiszen ez volt az első aláírásgyűjtés Magyarországon ebben az ún. szocialista időszakban. Ezt azért is mondom, mert visszafelé [...], ha más szemmel nézzük és máshonnan jövünk, akkor el lehet csodálkozni azon, hogy vajon miért nem gyűjtöttünk Lengyel Zsófiával aláírásokat, miközben stopoltunk vissza Budapestre, de hát nem gyűjtöttünk.

Bauer Tamás és Soós Károly Attila, a Közgazdasági Tudományos Kutató intézet fiatal kutatói a munkahelyi aláírásgyűjtésről röviden tesznek említést: „Megkaptam az ívet, [...] hogy volt-e rajta aláírás, az a gyanúm, hogy

²⁴ Dobos Éva Interjú 2015, Kornis Mihály Interjú 2015, Bauer Tamás, Interjú 2015, Betlen Anna Interjú 2015, Damásdi Diána és Szebeny Jenő Interjú 2015, Karakán Melinda Interjú 2015, Klaniczay Gábor Interjú 2015, Sólyom András Interjú 2015, Soós Károly Attila Interjú 2015.

nem, és csak és kizárólag az intézetben hordoztam körben és utána visszaadtam. Tehát szerintem azokon az íveken csak az intézeti dolgozók aláírásai lehetnek. Azt sem tudom, hogy mennyi volt, szerintem lehetett mondjuk huszonöt” (Bauer Interjú 2015). „Ott az intézetben hárman [Bauer Tamással és Bondár Évával] hordoztuk, hogy aláírassuk. Nyilván nem egy példány volt, már erre sem emlékszem. És nagyon sokakkal aláírtunk” (Soós Interjú 2015). A gimnazista Márkus Piroska (Interjú 2015) rossz emlékeket őriz az aláírásgyűjtésről, amikor kifigurázták, kigúnyolták a petíció miatt.

Bauer Tamás (Interjú 2015) már az aláírásgyűjtés elkezdése előtt nyilvánosan állást foglalt az abortusz-szabadság szigorítása, tiltása ellen. Mai szemmel nagyon meglepő fórumot használt fel az MSZMP-KB határozat elleni tiltakozásra: a Kommunisták Ifjúsági Szervezet (KISZ) kongresszusi küldöttértekezletén szólalt fel, ott hívta fel a résztvevőket az abortusz-szabadság megvédésére:

akkor KISZ-tag voltam, sőt párttag is, és [...] a következő KISZ kongresszust megelőző KISZ küldöttértekezleten, [...] ahol én, mint az [MTA Közgazdaságtudományi] Intézet KISZ szervezetének küldötte részt vettem, felszólaltam és felszólítottam a jelenlevőket a tiltakozásra ezzel a Központi Bizottsági határozattal és szándékkal szemben. [...] Ezután, amikor eljutott hozzám ez az aláírandó ív, anélkül, hogy ezen különösebben gondolkodtam volna, körbehordoztam az Intézetben, és aki erre kész volt, azzal aláírtam, majd visszaadtam annak, akitől kaptam. Ilyen egyszerű ez a történet.

Mit kezdünk majd az összegyűjtött aláírásokkal? Mindenki „abortusz-törvényről” beszélt, tehát magától értetődőnek tűnt, hogy az országgyűlési képviselőkhez kell őket eljuttatni. Ezért kértük az aláíróktól, hogy nevük mellett tüntessék fel lakcímüket. Tévedtünk, nem törvényről volt szó, amire se az aláírás megfogalmazói és szervezői, se a szélesebb támogatók, tanácsadók, se az aláírók maguk sem hívták fel a figyelmünket. Ez azért is meglepő, mert a petíció első mondata világossá teszi, hogy tudtuk, minisztertanácsi *határozatról* volt szó.²⁵ A petíciót a parlamenti képviselőknek címeztük, azzal az elképzeléssel, hogy a lakcímek szerint azoknak a képviselőknek, akiknek a körzetében találunk aláírókat, el fogjuk küldeni a petíció szövegét és a körzetéhez tartozó aláírók nevét és címét, kérve őket, hogy képviseljék választóik véleményét. Az eredeti példányokat a parlament elnökének személyesen adtuk át szeptember első napjaiban.

A poén – ez csak 2015 nyarán tudatosodott bennem a levéltárakban – , hogy mivel nem *törvényről* volt szó, hanem minisztertanácsi *rendeletéről*, a

²⁵ „A Minisztertanács 1956-ban jelentős határozatot hozott, amellyel biztosította a nemkívánt terhesség megszakításának lehetőségét.” MNL MSZMP KB 288. f. 36/1973/34. ö. e.

parlamentben nem volt róla vita, se szavazás! De ez az *apró* hiba azt eredményezte, hogy parlamenti nyilvánosságot kapott a petíció. Sőt, ha törvényről lett volna szó, akkor sem hiszem, hogy az 1553 aláíró közül bárki is azt képzelte, hogy a képviselője a parlamentben majd felszólal az abortuszzabadság védelmében. Akkor miért írták alá? Bizonyára hittek a véleménynyilvánítás szabadságában.

A Magyar Nemzeti Levéltárban 2015 nyarán, 42 évvel később vettem újra kézbe és fényképeztem le az MNL MSZMP KB 288. f. 36/1973/34. ö. e. (MSZMP Központi Bizottsága Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály) dosszié végén pihenő 104 eredeti aláírt lapot. Én voltam az első kutató, aki kezébe vette ezt a dossziét, mióta hozzáférhetővé vált; előbb elszorult a torkom, majd körülöleltek 1973 nyarának energiával, izgalmakkal teli emlékei. Végignéztam az aláírásokat. Az eredeti, általunk megszerkesztett lapon kértük a név, aláírás és a lakcím mellett a foglalkozás feltüntetését is. Az utólag legépelt lapok némelyikén a gépelő csak két rubrikát másolt le, a nevet és az aláírást, így ezen a néhány lapon nem tudtuk meghatározni, melyik országgyűlési képviselőnek kell eljuttatnunk, és nem ismerhetjük az aláírók foglalkozását sem. A többi lap alapján az aláírók zömében, értelmiségiek, társadalomkutatók, művészek, tanárok, diákok voltak, de több lap üzemekben munkásokhoz, és kórházakban ápolónőkhöz is eljutott. Ez a 104 lap arról beszél, hogy a BM III/III-as osztályának irodáiban kiagyalt állam-ellenes konspirációval szemben, az aláírás megfogalmazói, az aláírók és aláírásgyűjtők egy meglepően szabad világot teremtetünk magunknak azokban a nyári hónapokban.

A lapok elolvasása után meglepődtem, hogy nem találtam KB reakciót se a petíció megírására, se a szövegre magára, se az aláírásgyűjtésre, pedig a 90. és 91. lapon olvasható, hogy legalább egy munkahelyi párttitkár jelezte a felettes kerületi párttitkárnak a náluk folyó aláírásgyűjtést.²⁶ Augusztus 14-i dátummal olvashatjuk, hogy Medve László, az MSZMP Budapesti Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály alosztályvezetője feljegyzést küld Óvári Miklós elvtársnak az V-ik kerületi Pártbizottság jelentéséről, amely arról számol be, hogy a Kossuth kiadóban Betlen Katalin KISZ-titkár a készülő abortusz-rendelet ellen tiltakozó aláírásgyűjtést kezdeményezett.²⁷ A jelentést az előző napon, aug. 13-án juttatta el hozzá Mózes Tibor csücs titkár.²⁸

Mózes a (szintén az V-ik kerületben lévő) Közgazdaságtudományi Intézet párttitkárától, Berényi elvtárstól kapta az információt az aláírásgyűjtésről. Náluk, a Kossuth Kiadóban folytatja a csücs titkár:

²⁶ MNL MSZMP KB 288.f.36/1973/34. ö. e. 90–91.lap.

²⁷ Ibid., 90.

²⁸ Ibid., 91.

A csúcavezetőség – függetlenül a körözött ív tartalmától – a módszert elítélte, ezért megbírálta és elmarasztalta Betlen elvtársnőt, aki végül is elismerte, hogy a csúcavezetőségnek ebben igaza volt. [...] A csúcavezetőség önkritikusan elismeri, hogy az eset újabb bizonyítéka az információ hiányosságának vállalatunknál. [...] Hivatalos vállalati csatornán is le kellett volna menni az információnak, de egyes osztályvezetők ezt elmulasztották továbbítani.²⁹

Augusztus végén a terveinknek megfelelően, összegyűjtöttük a kintlévő aláírásokat tartalmazó lapokat, és augusztus utolsó napjaiban. A tíz-tizenöt szövegíró megszámolta az aláírásokat, lakhely szerint csoportosította őket, kikereste a címeknek megfelelő országgyűlési képviselők nevét és elérhetőségét, megírta a nekik szóló kérvényeket, majd az íveket egy mappába betette, majd szeptember 2-án többen elvittük a Parlamentbe.

Meglepetések és (enyhe) párt önkritika

Egy hónappal később, 1973. október 4-én az MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztálya „Bizalmas! 2 pld.” megjelölésű dokumentumában Kornidesz Mihály ismerteti az Országgyűlés Elnökének és az országgyűlési képviselőknek eljuttatott 1553 aláíró által összesen 104 lapon aláírt petíciót. „1973 augusztusában Budapest néhány belső kerületében az ‘abortusz-törvény’ megváltoztatása ellen tiltakozó aláírásgyűjtés volt” – írta a jelentésben.³⁰ Önkritika olvasható a jelentést aláíró részéről a Politikai Bizottság 1973. február 13. határozatát követő nyári tömegpolitikai és tömegkommunikációs munkát illetően: „Az aláírásgyűjtés azt követően történt, hogy a Politikai Bizottság határozata után a sajtó, a rádió, a televízió egyre többet, de nem megfelelően, féloldalúan foglalkozott népesedéspolitikánk aktuális kérdésével.”³¹ A közvéleménynek a petícióban megfogalmazott aggodalmait ellenére Kornidesz az eredeti ütemterv megvalósítását javasolja.³²

A KB-t meglepetésszerűen érintette a petíció és az aláírásgyűjtés. A dossziék tanulmányozása előtt mindenre számítottam, kivéve erre. Ezek szerint a titkosrendőrség, a bennünket figyelő besúgók mind szabadságon voltak 1973 májusában, júniusában, júliusában és augusztusában? Senki nem jelentett az akció heteiben? Ha a KB valóban nem kapott a

²⁹ Ibid.

³⁰ MNL MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály jelentése 288.f.36/1973/34. ö. e. 42.lap.

³¹ Ibid.

³² Ibid., 43.

Belügyminisztérium III/III/4-es alosztályától jelentés(ek)e)t, akkor az tűnt logikusnak számomra, hogy találok utalást legalább arra, hogy a KB dönt a titkosrendőrségi felelős(ök) megrovásban részesítéséről, esetleg leváltásáról. Semmi ilyen tartalmú dokumentumot nem találtam.

Az Állambiztonsági Történelmi Levéltárban (ÁBTL) sem találtam jelentéseket az abortusz-petíció szervezésének, lebonyolításának hónapjaiból. Az ÁBTL tárgykatalógusában nem szerepel se az „abortusz-petíció” se kapcsolódó tárgyszavak („népesedés-politika”, „petíció 1973”, „feminizmus”, stb.). Betekintettem a nevem alatt összegyűjtött vaskos dossziéba, és feltűnő, hogy az 1973. május-június-július-augusztus-szeptemberi időszakból nincs jelentés személyemmel kapcsolatban.

A posteriori, az aláírások Parlamentbe történt benyújtása *után*, három jelentés foglalkozik az aláírásgyűjtéssel. S. Á., a rám állított „társadalmi kapcsolat” beszámolója alapján október 24., 25. és 26. keltezéssel olvashatunk jelentést az őt kihallgató Szabó Lajos r.alhadgy. és Ágoston Tibor r.fhdgy. tollából. Ezek a jelentések a besúgó júliusi valamint szeptember 17.³³ és október 15.³⁴ emlékeinek összefoglalása. Csak a júliusi besúgói beszámoló összefoglalásából idézek:

Júliusban ismét visszaköltöztem Budapestre [...] Körösi Zsuzsától kértem Haraszi [*Darabbér* című] könyvét, hogy elolvashassam. [...] Tájékoztattott arról is, hogy pillanatnyilag aláírásgyűjtést végeznek a készülő abortusztörvény elleni tiltakozás bemutatására. Nekem is átadott egy példányt, melyben emlékezetem szerint valamilyen korábbi, az 50-es években kiadott törvényre vagy törvényerejű rendeletre hivatkozva a családi kapcsolatok romlására utalnak, és a védőszerek körének bővítését követelik. Kérésének megfelelően a munkahelyemen elkezdtem én is az aláírások gyűjtését, de néhány, 4–5 személy megkeresése után a levelet kint hagytam az egyik munkaasztalon, és onnan eltűnt. Erről később tájékoztattam Körösit, aki másik példányt adott, amit mintegy 15–20 fő aláírásával vissza is adtam neki. Elmondta, hogy akciójuk elég eredményesnek bizonyult, az összegyűlt tiltakozó levelet egy országgyűlési képviselőnek küldik el.³⁵

S. Á. beszámolója megerősíti bennem azt a személyes emléket, hogy az abortusz-szabadság védelmére indított 1973-as mozgalom a *szabadság*, a félelem mentes gondolkodás és cselekvés kivételes hónapjai voltak az aláírásgyűjtők, és a talán az aláírók számára is. Plusz pikáns adalék arról is,

³³ ÁBTL BELÜGYMINISZTERIUM III/III/-4-b. Alosztály. SZIGORÚAN TITKOS!2...sz. pld. Aláírók: Szabó Lajos r.alhadgy. és Ágoston Tibor r.fhdgy. Dátum; Budapest, 1973. október 24. Tárgy: S. Á. tk-val folytatott beszélgetésről Jelentés 20–26. lap.

³⁴ Ibid., 29–30.

³⁵ Ibid., 19–20.

amivel akkor nem voltunk tisztában, hogy – amennyiben hihetünk egy besúgónak –, legalább egy, S. Á. segített az aláírásgyűjtésben.

A Belügyminisztérium III/III/4-es alosztályának jelentős késéssel küldött három jelentést nehéz értelmezni. A besúgókat kezelő rendőrtisztek munkamódszereiben lévő anomáliákról van szó? S. Á.-tól szeptember 5-én kapott információkat felettesei október 24-én küldték el. Nyáron ők nem dolgoztak, csak a besúgók? Bevett szokás lett volna, hogy másfél hónapos késéssel küldték tovább a BM-nek a megszerzett információkat? Akkor, amikor maga az akció zajlott, amikor a titkosszolgálat megakadályozhatta volna – hiszen ez minden kor, minden ország titkosszolgálatának feladata –, akkor besúgók felettesei nem jelentettek arról, hogy az országban valami szokatlan dolog történik? Ez magyarázatot igénylő rejtély. Az ÁBTL levéltárosa nem tartja kizártnak, hogy az 1989 novemberében megsemmisítésre ítélt dossziék közé tették a petíció hónapjaiban készült jelentéseiket is.³⁶

Végül visszatérve az 1973. október 4-i KB. elemzésre, a petícióban felvetett kérdésekre Kornidesz közvetlen válaszadást nem javasol. Ellenben azt javasolja, hogy „A kormányhatározat ismertetése után [...] a rádió, a televízió, a sajtó felhasználásával közvetett választ kell adnunk.” A közvetett válasz lényegében az Agit. Prop. Osztály és Agit. és Prop. Bizottság által májusban megfogalmazott egészségvédelmi érvekhez hozzászól egy újat, amely feltehetően az abortusz-ellenes lobbizás további megnyugtatóját célozta: „társadalmi érdekeinknek megfelelően kerül sor a terhesség-megszakítás jelenlegi gyakorlatában tapasztalható szabadosság megszüntetésére.”³⁷

Felhasznált irodalom

Acsády, Judith. 2016. [„Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk? Az államszocializmus demokratikus](#)

³⁶ A Belügyminisztérium III/III Csoportügynökség 11–13 1460/1989 SZIGORÚAN TITKOS dokumentuma veszi sorra és rendeli el bizonyos kategóriájú dokumentumok megsemmisítését. Az indok „Az Alkotmány és a Btk. közelmúltban történt módosítása és az állambiztonsági munkát alapvetően befolyásoló megjelent, valamint elfogadásra váró törvény, a társadalompolitika állapotával együtt járó operatív helyzet változása megkívánja, hogy az operatív nyilvántartás területén egy átgondolt felülvizsgálati munka induljon.” 9 oldal foglalkozik azoknak dossziéknak a meghatározásával, amelyeket le kell zárni és meg kell szüntetni és „jegyzőkönyvileg megsemmisíteni (intézkedni az operatív nyilvántartó osztály felé a nyilvántartásba vett személyek törléséről és az anyagok és az anyagok megsemmisítéséről jegyzőkönyveket megküldeni)” ÁBTL 1. 11. 1. – 11-13/ 1460/1989 p. 1-2S.

³⁷ MNL MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály jelentése 288. f. 36/1973/34. ö. e., 44. lap.

- [ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról.](#)” *Socio.hu*.
Társadalomtudományi Szemle 2. Letöltés: 2019. december 10.
- Csizmadia, Ervin. 1994. *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Dokumentumok*. Budapest T-Twins.
- Fekete, Gyula. 1972. *Éljünk magunknak?* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Heller, Mária, Némedi Dénes & Rényi Ágnes. 1990. „[Népesedési viták Magyarországon 1960–1986.](#)” *Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár*. Letöltés: 2019. december 10.
- „[Manifeste des 343.](#)” 2019. *Wikipédia, l'encyclopédie libre*. Letöltés: 2019. december 10.
- Sasvári, Edit. 2000. *Miért éppen Pór? A kádári „üzenési” mechanizmus ermészétéhez*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1956-os intézet és Oral History Archivum.